

Jan Cholínský

Československý „normalizační“ režim nebyl společenským konsenzem, ale znásilněním společnosti – komentář k jedné přednášce

Součástí programu *Dne vědy* pořádaného 17. dubna 2013 Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze (dále jen FF UK) byla přednáška ředitele Ústavu hospodářských a sociálních dějin této fakulty historika a sociologa Michala Pullmanna nazvaná *Normalizační ideologie: Mezi rituální a pragmatickou praxí*.¹

Výklad zaměřený na odraz politické situace v československé společnosti sedmdesátých a osmdesátých let 20. století vyslechlo odhadem 40 návštěvníků, z nichž většina byla ve věku vysokoškolských studentů. Jeho jádrem byla prezentace a obhajoba tezí – volně přeloženo z použitého spíše nevědeckého než vědeckého jazyka:

1) Vláda KSČ v době tzv. normalizace (v důsledku a dokonce prostřednictvím své již značně rozostřené ideologie) *de facto* umožňovala občanům rozsáhlou seberealizaci – například přijímání západní kultury, prožívání dovolené a ekologickou činnost;

2) Protože KSČ a její ideologie umožňovaly občanům hojně uspokojování jejich individuálních kulturních potřeb, většinová společnost považovala tzv. normalizační režim za svůj a osvojila si také jeho ideologii, s kterou se po svém ztotožnila.

Z těchto tezí prezentovaných jako ucelená sociálněvědní či sociálněhistorická hypotéza logicky vyplývá, že podle M. Pullmanna měly vedoucí úloha KSČ ve společnosti a přítomnost sovětských vojsk na území Československa nespornou politickou legitimitu na základě všeobecného společenského konsenzu, což je ovšem nejen historiograficky kontroverzní stanovisko.

Jako překvapený účastník přednášky nemohu než uvedené kriticky komentovat. Zároveň využívám příležitost připomenout letošní výročí čtvrtstoletí od pádu komunismu ve střední Evropě a tomuto pádu předcházející dvě desetiletí tzv. normalizace poměrů v československé společnosti zajišťované přítomností sovětské armády (tj. okupační mocí) a gigantickou mašinerií stranického aparátu KSČ a jeho tajné policie – StB (ve službách okupační moci). Rovněž poukazují na „nekompatibilitu“ přednášky se *Zákonem č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a oprávněnému odporu proti němu*, ale i na § 405 *Trestního zákoníku č. 40/2009 Sb.*

Dále nejprve představím argumentační a metodický *modus operandi* přednášejícího, poukážu na nepravdivost některých jeho formulací a vývodů a závěrem stručně zmíním souvislost přednášky s aktuální fází českého „postkomunismu“.

1 Audiovizuální záznam pětáctřicetiminutové přednášky a následující pětáctřicetiminutové diskuze viz: <http://ffms01.ff.cuni.cz/FFUK/Viewer/?peid=2f872a4b87e442ce9b300f26dc7178111d>. Není-li uvedeno jinak, všechny další příslušné citace jsou přepisem ze záznamu této přednášky.

Zmatení pojmů, faktografická nouze a argumentační klam

Sledovat obsah přednášky bylo náročné už vzhledem k jazyku (neukotvenému v terminologii, faktografii ani logice, ale připomínajícímu kategorii známou jako „pty-depe“), kterým byla proslovena. Výklad byl ovšem obtížně srozumitelný především v důsledku průběžné argumentace – není podstatné, zda nezáměrně nezpůsobil či záměrně manipulativní – spočívající zpravidla ve vyvozování nepravdivých závěrů z nepravdivých premis.

Zásadním nedostatkem nebylo, že M. Pullmann použil pro dějinný a sociální rámeček přednášky pojem *státně socialistická diktatura* namísto konsenzuálního pojmu totalitní resp. zločinný komunistický režim, ale to, že neuvedl základní znaky této *diktatury* neboli stručný popis situace, v jaké se společnost nacházela. A podobně, ač se celá přednáška točila kolem *ideologie* panující v Československu v sedmdesátých a osmdesátých letech, posluchači nebyli seznámeni se základními prvky marxismu-leninismu a jejich systematickou aplikací v právní, ekonomické a vzdělávací soustavě, jakož i dalších oblastech společenského života. Výraznou nepřesností bylo zobecňování, případně zobecňující používání termínu *lidé* při poukazování na (údajně) většinové postoje, jimiž přednášející argumentoval, přičemž zcela ignoroval reálnou škálu rozdílných postojů *lidí* v (k) politickém(u) režimu „normalizačního reálného socialismu“. Poněkud úsměvné bylo zúžení pojmu *západní kultura* na způsob oblékání a popkulturu, resp. populární hudbu, jakož i redukce pojmu seberealizace (doslovně: *vnesení vlastních zájmů, hodnot a představ do reality*) na poslech rockové hudby, oblékání, prožívání dovolené a ekologickou činnost.

Přednášející M. Pullmann nedostatečně formuloval už sám záměr svého výkladu a ani blíže neupřesnil, do jakého oboru sociálních věd jeho úvahy spadají. Lze tedy pouze vyvozovat, že šlo o pokus prezentovat období sedmdesátých a osmdesátých let v Československu z hlediska sociálních dějin, a to s (tendenčním) využitím pojmového a teoretického aparátu historiografie, sociologie a politologie. Co se týče reálného charakteru přednášky, šlo o empiricky a faktograficky neukotvené úvahy a spekulativní tvrzení, ovšem se snahou prezentovat je jako soubor vědeckých vývodů a podnětů. Posluchači nebyli seznámeni s obsahem či autorovým chápáním klíčových užitých pojmů (*státně socialistická diktatura, ideologie, marxismus-leninismus, společnost, západní kultura, individuální zájmy a hodnoty*), ale namísto toho vyslechli tendenční výklad hypotéz o mocenské a společenské realitě sovětského komunismu, k nimž dospěla západní historiografie. Kvalita přednášky byla dále zásadně ovlivněna neukotvením teoretických úvah o československé „normalizaci“ ve faktografii – nelze totiž prokázat, že *lidé* přijali „normalizační“ režim za svůj, vše nasvědčuje tomu, že skutečnost byla právě opačná; nelze prokázat, že marxisticko-leninská ideologie umožňovala *lidem* přijímat západní kulturu, což je především hodnotový systém zcela odlišný od systému sovětského komunismu; nelze prokázat, že *lidé* měli možnost naplňovat svoje oprávněné kulturní potřeby, mezi něž patří přirozená a občanská práva atd.

Argumentace přednášejícího připomínala spíše nasládlé štiplavou kouřovou clonu, z níž průběžně vystupuje snaha maskovat skutečnou podstatu režimu a prostřednictvím vyfabulovaného vztahu mezi státem a společností jej legitimizovat. Opakuji:

Jan Cholínský

není pravda, že se lidé ztotožnili s „normalizační“ *státně socialistickou diktaturou*, ani to, že si lidé osvojili marxisticko-leninskou *ideologii*, ale ani to, že tato *ideologie* byla rozvolněná a nekonkrétní, a už vůbec ne to, že *lidem* vládnoucí *diktatura* a *ideologie* umožňovaly realizovat jejich potřeby. Faktem je, že „normalizaci“ a s ní spojený režim většina společnosti odmítala a při první možné příležitosti je odklidila na smetiště dějin. A to mimo jiné i proto, že tento komunistický režim a jeho *ideologie* neumožňovaly *lidem* – vyjma menšinu těch, kdo patřili ke komunistické prominentní vrstvě – naplňovat jejich individuální potřeby a zájmy, ba dokonce ani jejich přirozená práva. Bylo tomu právě naopak – v jejich naplňování jim systematicky bránily a programově omezovaly osobnostní rozvoj jednotlivců, jakož i přirozený vývoj společnosti. V komunistické marxisticko-leninské *ideologii* nedošlo během československé „normalizace“ ze strany režimu k žádné zásadní změně, rozostření nebo dokonce k proměně v oboustranně vstřícný komunikační kanál. Tato *ideologie* byla neměnná a konkrétní, z hlediska přirozených zájmů lidí i z hlediska tradiční západoevropské (tedy i české) křesťanské a humanistické kultury zcela zvrácená – a to v roce 1989 úplně stejně jako v roce 1948 a dříve. „Normalizační“ komunistický režim nebyl všeobecným společenským konsenzem, protože: s ohledem na nelegitimitu vlády KSČ počínající politickým převratem 25. února 1948 a následující násilnou sovětizaci společnosti, na kontinuální nelegitimitu vlády KSČ dosazené po 21. srpnu 1968 cizí státní mocí a na praktické důsledky výkonu této uzurpované moci žádným konsenzem ani být nemohl.

Shrnuto – přednáška vypovídala buď o nedostatečné schopnosti přednášejícího dostat příslušným parametrům vědecké diskuze, nebo o jeho záměru rozostřit obraz nedávné minulosti českého národa a československého státu tak, aby byl pružnější a ohebnější pro přijetí hypotézy sugerující posluchačům, že zde nešlo o žádnou tragédii či zločinnou totalitu, ale o výsostně legitimní proces, s nímž se ztotožňovala většina společnosti.

Jak se žilo občanům normalizačního Československa

Úvahy přednášejícího M. Pullmanna o *státně socialistické diktatuře* a *normalizační ideologii* vycházely z vyfabulované představy o životě československé společnosti, z níž vyňal matoucí premisy a poté vyvodil neméně matoucí, resp. nepravdivé závěry, jinými slovy vlastnímu pojetí teorie přizpůsobil „fakta“.

Nejprve tedy k základním znakům *státně socialistické diktatury* neboli způsobu vlády KSČ v sedmdesátých a osmdesátých letech, o nichž M. Pullmann neřekl nic vyjma následující dvě věty: *Je to velice citlivé téma i z toho důvodu, že probouzí nejen zájem akademické obce, a to nejenom historiků, ale i sociologů politologů atd, ale právě v té širší veřejnosti slyšíme často odvážná tvrzení o násilné podstatě komunistického režimu a vlastně úplně ideologické indoktrinaci lidí. Přičemž ne vždycky je úplně specifikováno, co to je ta podstata – je to základ stability, nebo jsou to totalitní nároky komunistického vedení, nebo co to vlastně je?* Zmíněná *odvážná tvrzení* poté degradoval opakovaným odmítnutím *totalitně-historického* modelu sovětského komunismu a obhajobou vlastní verze modelu tzv. postrevizionistického.

Československý „normalizační“ režim nebyl společenským konsenzem

Na otázku, *co to vlastně je* ona podstata sovětského komunismu, lze M. Pullmannovi odpovědět, že je to utopická představa o spravedlivé kolektivisticko-rovnostářské společnosti jakožto vrcholu společenské evoluce a zároveň konkrétní revoluční naplňování této představy za pomoci permanentního fyzického a psychického státem (tj. komunistickou stranou) aplikovaného teroru vůči celé společnosti. Tazatel a všichni potenciální zájemci se o tom mohou dočíst u klasiků marxismu-leninismu.

Českou společenskou zkušenost – konsenzuálně deklarovanou v rámci svobodného demokratického legislativního procesu – a základní znaky československého verze sovětského komunismu (vyplývající z výše uvedené podstaty), resp. československého „normalizačního“ komunismu, výstižně formuluje *Zákon č. 198/1993, o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu*. Podle jeho znění byl režim založený na komunistické ideologii, který rozhodoval o řízení státu a osudech občanů v Československu od 25. února 1948 do 17. listopadu 1989, zločinný, nelegitímní a je zavrženímhodný (§ 2). A to z těchto důvodů: 1) *Komunistický režim a ti, kteří ho aktivně prosazovali, a) upíral občanům jakoukoliv možnost svobodného vyjádření politické vůle, nutil je skrývat své názory na situaci ve státě a společnosti a nutil je veřejně vyslovovat svůj souhlas i s tím, co považovali za lež nebo zločin, a to perzekucemi nebo hrozbou perzekucí vůči nim samotným, jejich rodinám a blízkým, b) systematicky a trvale porušoval lidská práva, přičemž zvláště závažným způsobem utlačoval některé politické, sociální a náboženské skupiny občanů, c) porušoval základní zásady demokratického právního státu, mezinárodní smlouvy i své vlastní zákony a prakticky tím postavil vůli a zájmy komunistické strany a jejich představitelů nad zákon, d) používal k perzekuci občanů všech mocenských nástrojů, a to zejména: – popravoval, vraždil je a žalářoval je ve věznicích a táborech nucených prací, při vyšetřování a v době žalářování vůči nim používal brutální metody včetně fyzického a psychického mučení a vystavování nelidským útrapám, – zbavoval je svévolně majetku a porušoval jejich vlastnická práva, – znemožňoval jim výkon zaměstnání, povolání nebo funkce a dosažení vyššího nebo odborného vzdělání, a – zabráňoval jim svobodně vycestovat do zahraničí či vrátit se svobodně zpět, – povolával je k výkonu vojenské služby v Pomocných technických praporech a Technických praporech na neomezenou dobu, e) pro dosažení svých cílů neváhal páchat zločiny, umožňoval jejich beztrestné páchaní a poskytoval neoprávněné výhody těm, kteří se na zločinech a perzekucích podíleli, f) spojil se s cizí mocností a od roku 1968 udržoval uvedený stav pomocí jejich okupačních vojsk.*

Odpovědi na důležité otázky: „Co bylo podstatou československého normalizačního režimu?“ a „V jakém rámci se odehrával život československé společnosti?“, které M. Pullmann nezodpověděl, lze najít také v základních „státoprávních“ dobových dokumentech – *Ústavě Československé socialistické republiky*², *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, jakož i v bezpočtu dokladů o rozsáhlé, systematické a brutální perzekuci oponentů tehdejšího režimu.

Ústava platná od roku 1960 deklarovala základní mocensko-politický axiom: *Ve-doucí silou ve společnosti i ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek nejaktivnějších a nejuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence (čl. 4)*. Ten byl „legitimizován“ úvodní pasáží: *Před patnácti lety, v roce 1945, se náš pracující lid, osvobozený hrdinnou Sovětskou armádou z pout fašistické okupace,*

2 *Ústavní zákon č. 100/1960 z 11. července 1960, úvodní pasáž – Prohlášení.*

Jan Cholínský

rozhodl po zkušenostech s buržoazní republikou budovat svůj osvobozený stát jako lidovou demokracii, jejímž posláním bylo zajistit mu pokojný vývoj k socialismu. V čele republiky stála Komunistická strana Československa, osvědčený předvoj dělnické třídy, zocelený v boji v době buržoazní republiky a za okupace. Poslední široce založený pokus mezinárodní a vnitřní reakce o zvrát tohoto vývoje byl odražen rozhodným vystoupením pracujícího lidu v únoru 1948. Náš pracující lid se tak nejprve zbavil cizáckého panství a poté i kapitalistického vykořisťování a stal se hospodářem své země.

V normalizačním Poučení platném a závazném od roku 1970 mimo jiné stálo: *Vstup spojeneckých vojsk pěti socialistických zemí do Československa byl aktem internacionální solidarity, který odpovídal jak společným zájmům československých pracujících, tak mezinárodní dělnické třídy, socialistického společenství a třídním zájmům světového komunistického hnutí. Touto internacionální akcí byly zachráněny životy tisíců lidí, zabezpečeny vnitřní i vnější podmínky pro jejich mírovou a pokojnou práci, upevněny západní hranice socialistického tábora a zmařeny naděje imperialistických kruhů na revizi výsledků druhé světové války. Ústřední výbor KSČ odmítá abstraktní pojetí suverenity socialistického státu, jaké šíří v zájmu oklamání mas buržoazní propaganda, a stojí na pozicích, které i v otázce suverenity odpovídají třídní a internacionální podstatě socialistického státu. Proto vstup spojeneckých vojsk do ČSSR považuje za bratrskou internacionální pomoc československému lidu. Srpnová internacionální akce na záchranu socialismu v ČSSR vytvořila pevné zázemí pro československé komunisty, kteří díky této pomoci mohli plně rozvinout vlastní politický zápas proti kontrarevolučním, protisocialistickým a pravicově oportunistickým silám a překonat politickými prostředky kontrarevoluční hrozbu věci socialismu v ČSSR.*³

Pronásledování oponentů „normalizačního“ režimu bylo bezohledné a kruté. Zde je třeba připomenout: osud disidenta Pavla Wonky, který jako politický vězeň v roce 1988 v důsledku podmínek výkonu trestu zemřel ve vězení; umísťování politických vězňů mezi nejhorší vězně kriminální, o čemž vypovídají případy Petra Cibulky, Jiřího Gruntoráda, Ivana Jirouse a dalších; šikanování, špehování, porušování listovního tajemství a domovní svobody, o kterém za všechny svědčí případ Ziny Freundové přepadené a týrané ve vlastním bytě příslušníky tajné policie. O tom, co se stávalo ještě na samém sklonku „normalizačního“ období, svědčí případ osmnáctileté prodavačky Renaty Pánové, která během oficiálního prvomájového průvodu v roce 1989 rozvinula transparent s nápisem: *Dialog – ne obušky a celý věznic – Havel, Devátý, Jirous*. Byla okamžitě zatčena a odsouzena k podmíněnému trestu odnětí svobody. V srpnu 1989 byla znovu zatčena, odsouzena a uvězněna za roznášení letáků.

O případu Renaty Pánové napsala spisovatelka Eva Štolbová: *Znovu zdůrazňuji, že dívku zatkli v noci zhruba pět dní před soudem. Po tuto dobu jí nebylo dovoleno mluvit s jediným člověkem, s nikým z rodiny. Byla uvržena do věznice společně se zlodějkami a prostitutkami. Neměla možnost se vykoupat nebo převléknout. Jednali s ní jako z nejtěžším zločincem. Ani tašku s hygienickými potřebami jí nikdo nesměl přinést. Pět dní doslova jako zvíře. Za dva letáky zastrčené za stěrač. Teprve v den soudu jí byl přidělen advokát ex offio. Starý pán, který neměl ponětí o politické situaci v zemi a o významu Renatinych činů už vůbec ne. Jméno soudce bylo napsáno na cedulce dveří. Jmenoval se Vladimír Melichar. [...] Jednu chvíli*

Československý „normalizační“ režim nebyl společenským konsenzem

už soudce nevydržel: „Slečno, tady u toho soudu vám nevěří ani ta dřevěná lavice, na které sedíte.“ Také na ni v průběhu líčení křičel: „Vy jste recidivistka!“ Renata Pánová byla ve vězení ještě 21. listopadu 1989.⁴

S ohledem na uvedené je třeba připomenout ještě jeden základní znak „normalizačního“ režimu, a to nemožnost domoci se spravedlnosti ve věci ať již těch „normalizačních“ či dřívějších státních (tj. komunistických) zločinů (tj. režimem páchaných od 25. února 1948) a porušování lidských práv – rehabilitací a odškodnění za protiprávní zatčení, týrání, věznění a další perzekuce; restitucí majetku, který KSČ uloupila právoplatným vlastníkům nebo zabavila prostřednictvím tajné policie; nemluvě o základních občanských právech, jako je právo na informace, svobodu projevu, sdružování atd.

Výše představený reálný rámec „normalizační“ *státně socialistické diktatury* M. Pullmann pomínil a jako náhradní vysvětlení nabídl tři základní abstraktní přístupy západní historiografie k dějinám sovětského komunismu a studené války, a to ještě se zavádějící rétorikou. Především dostatečně nevysvětlil, za jakých okolností tyto přístupy usilující o pochopení Sovětského svazu a sovětského komunistického režimu vznikly. První tzv. tradicionalistický přístup M. Pullmann představil jako *totalitně-historický model*, a přestože toto pojetí označující komunistické státy za nebezpečné agresivní tyranu zjevně odráží realitu, opakovaně ho denuncoval jako *argumentačně nepřijatelný a nejvíce deficitní*. Poukázal přitom s nelibostí na to, že tento model je v českém prostředí nejvlivnější, ale pomínil, že je nejvlivnější také ve všech dalších postkomunistických státech našeho geografického prostoru (nepochybně proto, že odpovídá skutečnosti) a že jej přijali i disidenti v sovětském bloku ještě v době studené války. K představení tohoto modelu však připojil zlehčující poznámku: *Tady zpravidla se setkáme v těchto líčeních s představou všemocného aparátu nebo velmi významně mocného aparátu, povinné ideologie a potlačení schopnosti lidí rozhodovat se o věcech, které se jich týkají, věcech jejich života.*

Naopak názorově protipólový přístup a tzv. revizionistický model, který se zformoval v západní akademické marxisticky orientovaném prostředí (což přednášející neuvedl) a který je po otevření archivů států bývalého sovětského bloku všeobecně považován za jednoznačně mylný, představil jako jeden ze dvou realistických modelů. Jako podpůrný příklad uvedl, že podle jeho vyznavačů *je nemyslitelné, aby ten policejní aparát držel v šachu úplně celou společnost po tak dlouhé období, protože jednak tomu odporuje celá řada dokladů např. o tom, že jak v rámci toho stranického aparátu, tak společnosti panovaly poměrně závažné konflikty, že vlastně ten státněsocialistický systém a to ani v tom stalinském období nepředstavoval nějaký strnulý monolit a dále, že pro revizionistické historiky základem stability nebyla ideologická indoktrinace, ale vytváření právě vazeb závislosti těch velmi hierarchizovaných pyramidálních celků systémů závislosti, kde vlastně patroni měli své funkce a klienti měli své funkce, a že ideologie byla spíše jakási zástěrka, jakýsi soubor principů, který umožňoval těm aktérům dosahovat těch zájmů, které vyplývaly nebo které souvisely s jejich pozicí v tom velice hierarchizovaném politickém a společenském systému státněsocialistických diktatur.*

4 ŠTOLBOVÁ, Eva: *Sametová historie*, Vega-L, Praha 2009, s. 63–65.

Jan Cholínský

Ač se M. Pullmann přihlásil ke třetímu přístupu (modelu) tzv. postrevizionistickému, který představil prostřednictvím názorů zdůrazňujících *produktivní funkci, produktivní povahu její ideologie, tedy v tom co [státněsocialistická] diktatura úmyslně nebo bezděčně otevírala*, v kontextu jeho názorů vyzníval jeho zdánlivě umírněný postrevizionismus spíše jako mimikry radikálního revizionismu. O revizionistech a postrevizionistech ještě uvedl, že podle nich *ideologie se nachází ve společenském kontextu a že nezůstává nezměněna, že tady jsou velice důležité rozdíly v čase a to jaksi platí pro ten sovětský příklad, tak i pro ten náš normalizační*.

Co se týče ústředního tématu přednášky – komunistické ideologie v „normalizačním“ Československu, M. Pullmann se dopustil dalších dvou podstatných nepřesností. Jednak tím, že prezentoval posluchačům tezi o vyprázdněné a nekonkrétní komunistické ideologii v době „normalizace“ (*je důležité si uvědomit, že ten obsah ideologie byl velmi nezakotvený, abstraktní*), jinými slovy tezi o tom, že sami komunisté rezignovali na podstatu své existence, tj. marxisticko-leninský „vědecký světový názor“. A druhou nepřesností bylo, že za příklady oné nekonkrétní ideologie označil *hesla, floskule, slogany, nápisy na památnících či transparentech* apod., tedy nástroje k ovládnutí společnosti z komunistické ideologie odvozené a pamětníkům dobře známé jako „agitprop“ neboli agitace a propaganda.

O skutečné ideologii jako takové – tj. o „vědecké teorii marxismu-leninismu“ – nepadlo ani slovo, stejně jako o jejím systematickém vštěpování občanům nejen pomocí všudypřítomného zkratkovitého „agitpropu“, ale především působením celého vzdělávacího, právního a ekonomického systému. Přednášející neuvedl filozofická a ekonomická východiska ideologie a z nich vyplývající politické důsledky ani nepoukázal na to, že byla propracovanou teorií systematicky násilně vnucovanou celé společnosti (tedy všem lidem) nejen ve veřejných institucích (tj. v politice, na všech stupních škol počínaje školou mateřskou, na všech pracovištích, v armádě a dalších ozbrojených složkách, ve všech médiích) a veřejném prostoru (všudypřítomné transparenty, poučáče, nástěnky, plakáty), ale i v soukromí (domovní a uliční výbory, zájmové organizace, kulturní akce).

Protože přednášející nepřiblížil posluchačům skutečné základy komunistické ideologie ani náznakem, je na místě udělat to zde stručně za něho. Marxismus-leninismus měl tři součásti – materialistickou filozofii (dialektický a historický materialismus – pro pamětníky „diamat“ a „histomat“), politickou ekonomii a vědecký komunismus.

Doktríny „diamat“ a „histomat“ byly založeny na filozofickém materialismu včetně jeho základních „poznatků“, že vědomí je produktem hmoty, že lidská společnost se vyvíjí primárně pod vlivem výrobních vztahů směrem k rovnostářskému kolektivismu, že obě tyto doktríny jsou jediným správným vědeckým názorem, což je třeba politicky prosadit. Politická ekonomie byla založena na teoriích, z nichž vyplývaly tyto postuláty: (i) předpoklad vzájemné nenávisti (tzv. *třídní nenávisti*) mezi společenskými skupinami definovanými zjednodušeně interpretovaným společenským rozvrstvením – podle druhu vykonávané práce (tzv. *výrobních vztahů*) a množství majetku; (ii) odmítnutí svobodných tržních vztahů a popření z nich vzešlých majetkových práv; (iii) nezbytnost revolučního zajištění majetkové rovnosti ve společnosti a centrálního řízení výroby ve státě.

Československý „normalizační“ režim nebyl společenským konsenzem

Vědecký komunismus byl *de facto* politologickou a politickou revoluční doktrínou. Rozvíjel sociálně-ekonomickou teorii o *třídní nenávisti* do teorie *třídního boje* (strategie a taktiky pro přípravu a realizaci socialistické revoluce v jednotlivých státech, pootažmo revoluce světové) s cílem nastolit *diktaturu proletariátu*, tj. komunistické strany označované za *předvoj dělnické třídy*. Strana měla převzít veškerou moc ve společnosti, zavést tzv. *reálný socialismus*, resp. *budovat rozvinutou socialistickou společnost*, vychovat *nového socialistického člověka* a následně zajistit tzv. *prerůstání v beztřídní společnost*. Významnými prvky přispěl do doktríny vědeckého komunismu Vladimír Iljič Lenin rozpracováním teorie právě o revoluční politické *straně nového typu* (tj. komunistické straně) a státní i celosvětové revoluci dělníků a rolníků (tzv. *proletariátu*) sdružených v této straně (stranách). Podle Leninových myšlenek tato *strana nového typu* měla být centralisticky řízena a dbát na maximální semknutost, disciplinovanost a organizovanost své členské základny, měla řídit revoluční politický boj – podle dosavadních zkušeností, teoretických základů marxismu-leninismu a analýzy momentální společenské situace stanovovat dlouhodobou strategii a momentální taktiku. Lenin také stanovil pro straníky závazné etické zásady: morální, správné, dobré a pravdivé je pouze to, co slouží komunistické straně.

Tyto základy komunistické ideologie platily pro všechny občany a byly jim systematicky vštěpovány po celých 41 let trvání komunistického režimu v Československu, tedy včetně období „normalizace“, ale i v průběhu tzv. reformního procesu graduujícího v roce 1968. Pro ozřejmění a připomenutí dobových reálií poslouží citát prvního odstavce učebnice pro střední vojenské školy vydané v roce 1988: *Marxismus-leninismus představuje vědeckou pokrokovou teorii dělnické třídy, teoretický základ činnosti revolučních dělnických stran. Je vědou o nejobecnějších zákonech vývoje přírody, společnosti a poznání, vědou o zákonech společenské výroby a rozdělování materiálních statků, vědou o budování socialismu a komunismu. Vyjadřuje zájmy dělnické třídy a je důsledně vědeckým výkladem společnosti i návodem k praktickému revolučnímu přetváření vykořisťovatelské třídní společnosti v beztřídní komunistickou společnost.*⁵

Tato údajně *nekonkrétní* rozostřená ideologie plnila podle M. Pullmanna funkci jakéhosi tmelícího komunikačního kanálu mezi státem a společností, v níž si většina občanů tuto rozostřenou ideologii (v Pullmannově podání zúženou na „agitprop“) osvojila, a dokonce v ní nalézala prostředek k naplňování svých zájmů. Tato ústřední teze celé přednášky měla v postrevizionistickém smyslu *ukázat právě i tu míru osvojení toho, že lidé vlastně pod těmi ideologickými floskulemi si představovali svoji verzi toho, co jsou přednosti socialismu, a tak dále, ale že ta ideologická praxe byla natolik formalizovaná, nebo natolik v ní převládala forma nad obsahem, že vlastně mohli vnést do své reality poměrně vysokou pluralitu těch zájmů a hodnot a představ, které považovali za vlastní, za přirozené a tak dále.*

Naprostým nesmyslem by bylo tvrzení (které nechci přednášejícímu podsouvat, byť hovořil o *osvojení ideologie*, a ne o utilitaristickém využívání „agitpropu“), že si většinová společnost *osvojila* komunistickou ideologii, tedy utopický a nefunkční, nicméně složitý a do nejmenších podrobností propracovaný marxisticko-leninský fi-

5 *Základy marxismu-leninismu pro vojenské střední školy s názornými přehledy.* Naše vojsko, Praha 1988, s. 15.

Jan Cholínský

lozoficko-politicko-ekonomický systém. K jeho *osvojení* nepochybně došlo výhradně u stranických ideologů, funkcionářů a fanatiků, případně také u některých nestranických příslušníků intelektuální obce. Většina společnosti však zůstávala *osvojením*, tedy podrobnou znalostí ideologie, případně jejím zavedením do svého života, nedotčena – ať již to bylo z důvodů složitosti ideologie, každodenní zkušenosti s ideologií nebo znechucení z ideologie. Na druhou stranu, zevrubná znalost základních postulatů marxismu-leninismu byla s ohledem na systematicčnost a důslednost, s jakou komunisté vymýtili tradiční kulturu a nastolili svoji sovětizovanou „pakulturu“, všeobecná, nemluvě o dostatečné znalosti „agitpropu“, o níž nepřesně referoval M. Pullmann.

„Vymývání mozků“ (brainwashing) a indoktrinace prostřednictvím vštěpování ideologie, „agitpropu“ a cenzury byly prováděny celoplošně, intenzivně a systematicky, ve svých důsledcích proto dodnes zatěžují dvě nejstarší generace české společnosti (tj. lidi starší než čtyřicet let) a nepřímo ovlivňují i generace mladší. To ovšem automaticky neznamená, že většina lidí se pod tímto systematickým tlakem či spíše v důsledku vědomí nabízejících se výhod s ideologií, potažmo režimem *ztotožnila*. Společenskou imunitu vůči takovému *ztotožnění* zajišťovaly kontinuita s předkomunistickou érou (nositelé jejích hodnot byli režimem označeni a evidováni jako *bývalí lidé*); protikomunistická rezistence lidí označovaných režimem jako *nepřátelské osoby* (připomenout lze širokou typologii činností od ozbrojeného boje přes vydávání samizdatu až k veřejným proklamacím); paralelní a navzdory ideologickému brainwashingu udržované hodnotové systémy (křesťanský, humanistický, avantgardní); každodenní životní zkušenost s absurditami a nefunkčností komunistického režimu.

Sugestivní tvrzení, že se většina lidí s režimem a jeho ideologií *ztotožnila*, zcela pomíjí fakt, že ve společnosti existovala širší škála vůči režimu odstupňovaných postojů – nejen komunisté, konformisté a disidenti. Část postojů byla přitom založena na hodnotových systémech, které jakékoliv *ztotožnění* s režimem či pozitivní vztah k němu vylučovaly. V této souvislosti je na místě připomenout především postoje založené na křesťanském náboženském vyznání a také petici za náboženskou svobodu, kterou v roce 1988 podepsalo na šest set tisíc signatářů (jejím autorem byl rolník Augustin Navrátil, jehož aktivismus režim ohodnotil umístěním do psychiatrické léčebny). Dále zde bylo velké množství lidí vyznávajících hodnoty západního humanismu, včetně disidentů, kteří otevřeně připomínali „normalizačnímu“ režimu jeho opomíjené mezinárodní závazky o dodržování lidských práv. Na pomezí mezi pololegalitou a ilegalitou působily desítky oddílů a skupin udržujících tradici skautingu, ale také tramské osady jakožto centra tramského neformálního (jistě ne sovětofilského) hnutí. Byly zde tisíce mladých lidí z kontrakulturního undergroundového hnutí a představitelé umělecké avantgardy. Kromě toho se bezpočet jednotlivců a rodin distancoval od režimu na základě své životní zkušenosti v soukromí.

Závěry M. Pullmanna vystavěné na domněnce, že většina lidí přijala režim za svůj na základě jim nabízených možností a výhod, jsou hrubě zjednodušující. Povyšují parazitování na zločinném režimu a kolaborování s ním na jakousi všeobecně sdílenou společenskou normu a nespravedlivě denuncují *většinu společnosti*. Smýšlení většiny (konformitu či dokonce spoluvinu) ovšem nelze „zkoumat“ a „odhalit“ na základě účasti při režimních rituálech (tj. schůzích, prvomájových oslavách či volbách), jak

Československý „normalizační“ režim nebyl společenským konsenzem

bylo dokládáno v přednášce, ale pouze odvozovat ze soukromého života jednotlivců a z některých dalších ukazatelů. Z nich nejvýznamnější jsou události na konci roku 1989 a výsledky parlamentních voleb v roce 1990. Skutečnost byla taková, že v důsledku komunistického režimu byla společnost hluboce rozdělena, přičemž – vzhledem k tomu, že okupované „normalizační“ Československo bylo zločinným policejním státem – část tohoto rozdělení zůstávala skryta. Na jedné straně stála kriminální vrstva tvůrců a udržovatelů režimu ve službách cizího státu a nemorální vrstva na tomto režimu bez skrupulí parazitující. Uprostřed se nacházela nepříliš podstatná sociálně apatická vrstva. Na druhé straně stála vrstva režim odmítající (ať již pasivněji či aktivněji) a kriminalizovaná vrstva proti režimu veřejně protestující.

Považovat účast na schůzích, prvomájových oslavách a tzv. volbách za *osvojení ideologie* a za *ztotožnění s režimem* nelze prostě proto, že pod tlakem „reálného socialismu“ šlo u značné části účastníků o součást strategie přežití v nouzi. A to nehledě na argumentaci M. Pullmanna, podle které tomuto zdůvodnění (v jeho verzi formulované *lidé se báli*, což není totéž jako strategie přežití, ale smysl je přibližně stejný) *odporuje spousta odkazů k tomu, že lidé nevnímali vůbec jaksi svou účast třeba právě na prvomájovém průvodu nebo svou účast nebo svoje členství v SSM jako něco neautentického*. Na stejné téma M. Pullmann řekl, že *většina obyvatelstva sice nepřestávala věřit v přednost těch obecných principů socialismu jakožto v ideál*. A dále uvedl, že *nedává smysl se ptát, co je skutečná podpora a co je předstíraná podpora, protože lidé dávali najevo svůj souhlas s řádem věcí, tedy s tím, co jim ty poměry znemožňovaly nebo otevíraly*. A také: *Nebylo to jen kvůli těm mocenským vztahům, kontrole, strachu atd, jako to bylo možná zpočátku, ale postupně ideologie, jak se dá ukázat, získávala funkci, která se prosadila nikoliv ze strachu, ale díky tomu, co těm aktérům přinášela*.

S ohledem na „přednormalizační“ i „normalizační“ zkušenosti občanů s komunistickým režimem (který hned po svém vítězství v únoru 1948 začal *zintenzivňovat třídní boj*, tj. teror proti skutečným i domnělým odpůrcům, a do poloviny padesátých let za použití drastických prostředků odhalil a zlikvidoval početné atomizované odbojové hnutí), s ohledem na dlouhodobé postoje Západu a přítomnost sovětských vojsk lze považovat různé odstupňované strategie přežití (kam ovšem samozřejmě nepatřilo parazitování a udavačství) za zcela legitimní a přirozenou nutnou obranu v krajní nouzi, která nemá nic společného s prorežimní konformitou a *ztotožněním*.

V hypotetické konstrukci přednášejícího navazovala na tezi o *ztotožnění většiny společnosti s režimem* teze o skvělých možnostech, které za to režim nabízel. „Normalizační“ ideologie totiž podle Pullmannovy verze postrevizionismu *neměla jenom ty restriktivní účinky, kde by jenom zakazovala, kde by vymezovala to pole, ale měla i tu produktivní funkci, to znamená, že lidem otevírala možnosti, o nichž si nebyli jisti (sic)*. A dále: *Umožňovala uvést nové významy, zájmy a aktivity, které nebyly nutně v souladu s obsahy oficiální doktríny, ať už to byla individuální dovolená, západní hudba a filmy, nové sporty, ochrana přírody, duchovní hudba atd. To byly všechno věci, které se daly právě do toho, které byly součástí té praxe v pozdním socialismu a které se daly těmi příslušnými citáty z Lenina velmi pěkně uvést*. Ještě před komentářem ke zmínce přednášejícího o západní kultuře je na místě připojit několik poznámek k oné výše konkretizované, většinou společnosti údadně vítané nabídce. A také to, že tento výčet vymožeností, byť by byl

Jan Cholínský

v Pullmannově podání ještě širší, nezahrnoval ty nejpodstatnější předpoklady sebe-realizace a plnohodnotného života: možnosti spojené s podnikatelstvím, živnostnictvím, samostatným zemědělským hospodařením; s vědeckou a uměleckou svobodou; možnosti sdružování, svobodné komunikace a občanského aktivismu; kvalitní vzdělání a přístup k informacím atd.

A nyní ke zmíněným vymoženostem. Individuální dovolená jednak nebyla vynálezem sovětského ani „normalizačního“ komunismu, jednak byla v době „normalizace“ standardní součástí zaměstnaneckého poměru nehledě na vztah zaměstnance k ideologii. O tom, jak kdo dovolenou prožije, sice nerozhodoval „normalizační“ režim, nicméně např. její tradiční formy (cestování a zahraniční rekreace) byly režimem podstatně omezeny. Co se týče *nových sportů*, přednášející neupřesnil, jaké sporty míní, nicméně nelze říci, že by „normalizační“ režim nějak progresivně podporoval zavádění nových sportů, ale ani to, že by nějaké nové formy sportování byly přímo spojeny se vztahem sportovců k marxismu-leninismu. Pokud se týče ochrany přírody, faktem je, že „normalizační“ režim sice povolil některé volnější ochrannářské formy (Český svaz ochránců přírody, Hnutí Brontosaurus či vydávání časopisu *Nika*), ovšem na druhou stranu ochránářům neumožňoval ovlivňovat antiekologickou politiku KSČ a stejně jako v jiných oblastech usiloval i v případech těchto formalizovaných ochrannářských struktur o jejich přímou kontrolu. Co se týče duchovní hudby, přednášející opět neupřesnil, jakou hudbu konkrétně má na mysli. Pokud by se jednalo o tzv. vážnou hudbu, tak lze říci, že účast na koncertech či dostupnost nahrávek neměly se vztahem posluchačů k „normalizační“ ideologii nic společného. Pokud se tento poukaz vztahoval k hudbě liturgické, pak lze ovšem M. Pullmannovi namítnout, že pokud by například katoličtí kněží přijali výměnou za rekonstrukci varhan ideologické postuláty „normalizačního“ režimu, nebo dokonce z kazatelen před zazněním takto opravených varhan tlumočili věřícím citáty z V. I. Lenina, zásadně by se zpronevěřili svému náboženskému poslání.

Nyní ještě k avizované západní kultuře a jejímu podání v přednášce, kde byl tento pojem několikrát použit poněkud pitoreskně. Především není pravda, že by „normalizační“ režim občanům, kteří se stavěli konformně k jeho ideologii, umožňoval nějaký širší přístup k západní kultuře. V takovém případě by se totiž octl v podobné situaci jako výše uvedený kněz citující V. I. Lenina, protože západní kultura sedmdesátých a osmdesátých let byla opakem komunismu – souborem hodnot vzešlých z idejí křesťanství a humanismu, k jejím základům patřily politická pluralita, lidská práva a svobody a ekonomická soutěž vyvažovaná sociální politikou. Ve všech zmínkách v přednášce ovšem M. Pullmann zaměnil západní kulturu za západní popkulturu (která je v rámci ekonomické soutěže její někdy více, jindy méně úpadkovou součástí), konkrétně za populární či rockovou hudbu, film, módu. V té souvislosti dokonce konstatoval, že tradicionalistická historiografie vyznávající *totalitně-historický* model (viz výše) považuje západní hudbu (z kontextu vyplývalo, že měl na mysli hudbu rockovou) za *pochodeň svobody*. Lze si ovšem jen těžko představit, že by giganti západní historiografie soudobých dějin jako Robert Conquest, Martin Malia, Richard Pipes nebo Adam Ulam zastávali tento názor. Co se týče „západního“ oblečení, lze připomenout alespoň „normalizační“ alternativy nákupu „západních džinsů“ platné až do

Československý „normalizační“ režim nebyl společenským konsenzem

konce osmdesátých let – Tuzex (za Odběrní poukazy zahraničního obchodu Tuzex neboli tzv. bony, které bylo třeba před návštěvou některého z nemnoha obchodů se zahraničním zbožím nelegálně nakoupit); výjezd do Maďarska nebo Jugoslávie; návštěva podnikavých Vietnamců šijících džínsové kalhoty nelegálně na ubytovnách; dar od příbuzných nebo známých ze Západu.

Přednášející dále uvedl, že ona západní populární rocková hudba v „normalizačním“ režimu občanům *umožňuje podívat se někam za tu hranici a poznat, co je vlastně to svobodné*. Budiž, pro část mladé generace to mohlo platit, rocková hudba byla pro ni skutečně určitým synonymem svobody, ale nutno dodat, že paralelně s nasáváním západní rockové hudby poznávala tato zájmová skupina mladé generace svobodu také v tom, když západní gramofonové desky směřovala na nelegálních burzách, kde si svůj majetek musela čas od času chránit úprkem před policejním zátahem. Na burzách byly ke směně a ke koupi dostupné nosiče tisíce rockových interpretů, z nichž souhrnná produkce – dovoz neexistoval – normalizačních nakladatelství Panton, Supraphon a Opus představila v období normalizace vzorek přibližně odpovídající počtu prstů na ruce. Přednášející dále pokračoval vývodem, že tato hudba *nepůsobila vždy jen podvrtně* – s tím lze zajisté souhlasit jednak proto, že většina posluchačů nerozuměla zpívané angličtině, jednak proto, že část západní poprockové hudby byla politicky neutrální (to platilo i o jejich českých ekvivalentech), a část dokonce politicky kontrakulturní, tj. protizápadní. Tudíž netřeba nic zásadního namítat ani proti výroku: *Tady právě já bych argumentoval, že třeba i ta skutečnost, že třeba lidé artikulovali zájem třeba o západní hudbu, třeba o heavy metal, řekněme, nelze pojímat jako odpor* (s ohledem na to, že také zmíněná rocková odnož patřila právě mezi ty politicky a ideologicky neutrální).

Speciální komentář si ale zaslouží tento zábavný názor přednášejícího: *Například vlastně ta sovětská recepce západního artrocku, ať to byl Pink Floyd atd. v sedmdesátých letech, je jenom dokladem toho, že ty obecné socialistické ideály a imaginace spojená se západní kulturou nestály v protikladu, ale naopak splývaly v jednotnou estetiku takových těch futuristických vizí toho Mašina Vřemění, těch Astronautů atd.*

Tedy popořadě. Britská rocková skupina Pink Floyd patřila (zejména ve druhé polovině sedmdesátých let a v první polovině let osmdesátých) mezi celosvětově známá rocková esa, její tvorba oplývala sugestivní hudební kvalitou a nápaditostí. Při vši úctě k hudebníkům sovětských skupin (v diskurzu sovětského bloku zájmově-uměleckých souborů) Mašina Vřemění a Astronauti byla jejich hudba nepochybně kvalitativně nesrovnatelná s hudbou Pink Floyd. Zásadní nesouhlas je ovšem třeba vyslovit s takovýmto srovnáváním v souvislosti se zaměřením a texty písní. Zde Pullmannovo *splývání v jednotnou estetiku futuristických vizí* platit nemůže ani teoreticky, protože západnímu kontrakulturnímu zaměření Pink Floyd nemohli oficiálně působící sovětské umělci vytvářet adekvátní východní paralelu. Ani s největší fantazií si totiž nelze představit, že by tyto soubory v Sovětském svazu za vlády Leonida Iljiče Brežněva hrály písně s texty na motivy knihy *Farma zvířat* od spisovatele George Orwella (Pink Floyd: *Animals*⁶) rozdělující sovětské občany (jako byli v podání Pink Floyd rozdělení občané britští) na tři kategorie – prasata, psy a ovce... A stejně obtížné představitelné je, že by

6 Pink Floyd: *Animals*. Harvest/EMI, Velká Británie 1977 (Capitol/Columbia, Spojené státy americké 1977).

Jan Cholínský

Mašina vrémení nebo Astronauti vyjádřily odcizení jednotlivce v sovětské společnosti nebo kritizovaly systém sovětského školství, jako si to „dovolili“ v britském kontextu Pink Floyd ve svém nejproslulejším dvojalbumu *The Wall* a ve filmovém zpracování ústředního hitu *Another Brick in the Wall*.⁷

Podobné „výstřelky“ tehdy nemohly projít ani oficiálně vystupujícím rockovým skupinám v Československu především díky tomu, že veškerá oficiální umělecká produkce byla organizována a povolována státními orgány zajišťujícími v tomto ohledu účinnou „sociální prevenci“. Rozhodující pro možnost veřejně vystupovat, nebo dokonce vydávat hudební nosiče přitom nebyla jen umělecká či tržní kvalita, ale také ideologická vhodnost nebo přinejmenším nezávadnost příslušné produkce. Filtraci „nežádoucích jevů“ zajišťoval několikasupňový kontrolní systém začínající tzv. přehrávkami, kde byl kromě hudby a textů zpočátku posuzován dokonce i vzhled hudebníků. Dalším stupněm byla předběžná kontrola textů písní těch hudebníků, kteří už přehrávky získali (předkládat repertoár s texty musely příslušným komisím před vystoupením i tanečnické rockové skupiny). Další cenzorskou pojistkou byly namátkové kontroly pověřených pracovníků na vystoupeních a na konci tohoto preventivního řetězce byl ještě poslední triumf „normalizační“ byrokracie – všudypřítomní donašeči tajné policie.

Přesto se v „normalizačním“ Československu objevily rockové skupiny, které se úspěšně pokoušely tomuto sevření vymknout – i když v sedmdesátých letech jich mnoho nebylo, utvořily se dva proudy, jeden známý jako „druhá kultura“ či „underground“, druhým byla tzv. „alternativa“ spojená s polooficiální činností sdružení Jazzová sekce. Jejich programově svobodná aktivita v intencích umělecké avantgardy měla mezi mladými lidmi značný ohlas a dosah, což bylo i přes jejich programovou nepolitičnost důvodem intenzivního pronásledování tajnou policií. To vyvrcholilo ve druhé polovině sedmdesátých let policejními hony na tyto rockové skupiny a jejich příznivce, politickými soudními procesy s lídry undergroundu, propojením „druhé kultury“ s disidentským hnutím a také ukončením její neveřejné produkce v důsledku policejního teroru. Činnost Jazzové sekce byla režimem nejprve paralyzována a později byli její vedoucí představitelé soudně stíháni a vězněni. Není však příliš známo, že ve druhé polovině osmdesátých let se zformovala tzv. druhá generace undergroundu, která byla početnější, pestřejší (náležely k ní už desítky nelegálně vystupujících hudebních skupin), a tudíž i nesourodější. Na základní prvky tradice „druhé kultury“ kontinuálně navazovala a rozvíjela ji, ale přidala i nový prvek: ostrou, nekompromisní a nezastíranou kritiku společenských poměrů.

Jednou z nejpozoruhodnějších a nejproslulejších rockových skupin undergroundového ghetta druhé generace byl žatecký Orchestr Bissex. Jeho nemnohá vystoupení na tajných koncertech (přibližně stejný počet připravovaných koncertů byl odhalen a zlikvidován tajnou policií) byla pro stovky mladých lidí mimořádným zážitkem. K dalším tisícům posluchačů se v letech 1985–1988 dostaly unikátní samizdatové demonahrávky tří písňových alb na magnetofonových kazetách.⁸ Svůj nesouhlas se společenský-

7 Pink Floyd: *The Wall*. Harvest/EMI, Velká Británie 1979 (Capitol/Columbia, Spojené státy americké 1979); filmové ztvárnění – *Pink Floyd The Wall*, režie Alan Parker, 1982.

Československý „normalizační“ režim nebyl společenským konsenzem

mi poměry a zesměšnění základních ideologických a mocenských opor režimu však tito hudebníci neprezentovali v souznění s nějakým uvolněním poměrů souvisejícím s tzv. perestrojkou a glasností (přestavbou a otevřeností) – což byla *de facto* vnitřní doména Sovětského svazu, nikoli Československa, ale navzdory vyostřené „normalizační“ politické a ideologické totalitě. V protikladu k výše uvedeným tezím M. Pullmanna lze tedy uvést jako autentickou výpověď-odpověď skutečných mluvčích jedné části mladé generace přepis souvztažných písňových textů z demoalba *Rock X/Folk Y*.

První ukáзка se vztahuje ke zkušenosti s možnostmi komunikace s „normalizačním“ režimem: *Policie získá brzy převahu, když obuškem tříská hlavu nehlavu. Co zmůže pak člověk proti násilí, když mu tloučou do hlavy ty svoje bacily, když mu vtlačou do hlavy ty svoje bacily.* Refrén: *Chtějí nás zlomit svou mocí, chtějí nás zlomit svou mocí, chtějí nás zlomit svou mocí, chtějí nás zlomit svou mocí. / Hlavní slovo má vždy státní aparát, musej včas zakročit proti všem, kdo je nemá rád.* Další sloky vyjma refrénu byly zpívány skřehotavým hlasem opory „normalizačního“ režimu – zkušeného soudruha vyšetřovatele: *Co proti nám máte, my to s váma dobře myslíme, proto si vás všechny dobře hlídáme, proto si vás všechny dobře hlídáme.* Refrén: *Chtějí nás zlomit svou mocí, chtějí nás zlomit svou mocí, chtějí nás zlomit svou mocí, chtějí nás zlomit svou mocí.* Opět zkušený soudruh: *Co vy mladý víte vo správným životě, když hladem netrpíte, žijete v blahobytě. Hospodu i práci máte každéj den, co víc byste chtěli, to my nechápem, co víc byste chtěli, to my nechápem.* Refrén: *Chtějí nás zlomit svou mocí, chtějí nás zlomit svou mocí, chtějí nás zlomit svou mocí, chtějí nás zlomit svou mocí.*⁹

Druhá ukáзка souvisí s výše několikrát zmíněnou ekologickou tematikou: *Ach ta chemie, to je věda, ale já musím říct běda, běda. Všude dechám do sebe jen samý dehty, už mi z toho smradu slezly všechny nehty.* Refrén: *Severní Čechy, severní Čechy, CHZ Litvínov, severní Čechy, severní Čechy SECHEZA Lovosice a SETUZA Ústí, to je vůně, dítě pláče v matčině lůně. Severní Čechy, severní Čechy, CHZ Litvínov. / Na svoje vlasy bejval jsem brdej, teď už jsem na hlavě jenom holej, teď už si zakládám na svojí plešce, vlasy mi slezly ze sírovýho deště.* Refrén: *Severní Čechy, severní Čechy, CHZ Litvínov, severní Čechy, severní Čechy, SECHEZA Lovosice a SETUZA Ústí, to je vůně, dítě pláče v matčině lůně. Severní Čechy, severní Čechy, CHZ Litvínov (vysvětlující dodatek ke zkratkám – Chemické závody Litvínov, Severočeské chemické závody Lovosice, Severočeské tukové závody Ústí nad Labem).*¹⁰

Třetí ukáзка souvisí s přítomností sovětské armády a „normalizačními“ perspektivami: *Mám strach na ulici vyjít, mám strach, že mě přejedou, vojenský vozy jezdí přes Vltavu i nad Něvou. Obrněný transportéry, z ulice mě vyženou, utíkám, co mi nohy stačí, pospíchám za svou milou.* Refrén: *Nikomu nic neřeknem, do bytu se zamknem, do oken nám poteče a my si tu zajdem. Zajdem ve svým hnízdečku, jako malej ptáček, stejně nám nic nezbylo než na blití sáček. / S mojí milou v těsném objetí setruáme do setmění, svírání hroznou úzkostí díváme se z okna na děti. Děti tančí v rytmu tanků, pod špičkama bodáků, musí křepčit pod dozorem*

8 První demonahrávka z žateckého domácího studia – po procesech s českým undergroundem s velmi výstižným názvem *Stojíme u zdi* (Žatec 1985) vyšla ještě pod původním názvem skupiny – *É ucho debil* akord band. Další dvě demokazety nahrané tamtéž – *Orchestr Bissex: Rock X/Folk Y*, Žatec 1987; *Die Ziege und mravenec*, Žatec 1988. Po pádu komunismu vyšlo LP – *É ucho debil* akord band: *Stojíme u zdi*, 1990 a souborné 2CD – *Orchestr Bissex: Prokapáný čas*, Guerilla Records, Louny 2001.

9 *Orchestr Bissex: V aparátu.* In: *Rock X/Folk Y*, 1987.

10 *Orchestr Bissex: Severní Čechy.* In: *Rock X/Folk Y*, 1987.

Jan Cholínský

spolehlivých vojáků. Refrén: *Nikomu nic neřeknem, do bytu se zamknem, do oken nám potěče a my si tu zajdem. Zajdem ve svém hnízdečku, jako malej ptáček, stejně nám nic nezbylo než na blití sáček. / Nikdo neví, jak to skončí, nikdo neví, jak to dopadne, až poslední skřivan zmlkne, až poslední kytkka uvadne. Zůstane jen samá špína z betonu a z železa, vítězná armáda bude zpívat: urá urá urá urá! / Mám strach, mám strach, mám strach, že mě přejedou...*¹¹

O této generační výpovědi píše na obalu souhrnného vydání všech písní skupiny na 2CD *Prokapaný čas* dokumentarista undergroundu Vladimír Drápal: *Orchestr Bissexť vznikl v Žatci, v ekologicky i duchovně zdevastovaném prostředí severních Čech. [...] Je to pravdivá a syrová výpověď o životě ve stínu Velkého bratra, žádné „já chci žít nonstop“, ale „chtějí nás zlomit svou mocí“. Když pak totiž už něco vyřkli, vyřkli to naplno a nekompromisně. Nutno podotknout, že k takové výpovědi bylo zapotřebí nejen talentu, ale stejně tak odvahy. [...] Členové souboru vědomě rezignovali na možnost vystupovat kdekoliv jinde nežli v okruhu toho nejryzejšího českého undergroundu, dobrovolně se vzdali perspektivy a ochranných mimiker „šedé zóny“, nemilosrdně se vysmívali veškerým společenským tabu a tuposti. [...] Dalo by se pokračovat dál, kusé vzpomínky jen dokazují, jak státní moc nenáviděla vše, co neměla pod kontrolou. K dobovému „normalizačnímu“ kontextu: Byl to tehdy pitomý čas, šedivá a plíživě dusivá doba, přesto, že jsme byli mladí. Nehybný močál s všeprostopujícím pachem zapšklosti a hniloby nás nutil hledat utajené ostrovy, na nichž se dalo svobodně nadechnout a nezešlet. Jedním z těch míst, kde se dala načerpat síla k dalšímu pobytu ve chlévě, nazvaném Československá socialistická republika, byly v osmdesátých letech také soukromé koncerty. Občas se podařilo uniknout všeobjímající náruči Státní bezpečnosti, PS VB i domovních důvěrníků a uspořádat někde na vsi utajený koncert, na kterém vystoupily skupiny nejružnější úrovně, spojené – a počítaje v to i jejich nadšené posluchače – zejména potřebou otevřené a necenzurované tvorby. Bez ohledu na následky, které tato tvorba všem zúčastněným přinášela.*¹²

Faktem je, že undergroundová tvorba, byť byla intenzivně šířena samizdatem, neměla celospolečenský dosah napříč generacemi a sociálními skupinami. Tento dosah však mělo jiné odvětví nekonformní hudby – zpívaná poezie samostatně vystupujících písničkářů s kytarou (či harmonikou), jejichž nekorunovaný král a mluvčí Karel Kryl v exilu vystihl celý tento „antinormalizační“ fenomén v jedné ze svých písní:

Jednou před lety snídal Gustav tablety, vzteklý na ptáka, který zpíval Třešňáka, pták sed na budku, pak si vzpomněl na Hutku, a když přešel na Kryla, už lekce stačila. / Jó, Gusta křikl: Hrom aby to bacil, rozmoh se tu nakažlivý písničkářský bacil! Vod tý náказы nepomůžou záказы, poradím se s Vasilem, co počít s bacilem. / V běsu zavilém koplí Hutku za Krylem, že snad v exilu vymaní se bacilu, Charlie Soukupe, vsadili tě do kupé, Vládu Veita s Třešňákem poslali hytlákem. / Jó, aby čistka neskončila v půlce, přibalili Karáska i Vokatou i Schulze, pro klid soudruhů Benýška a Neduhu, zatočili s bacilem Gusta s Vasilem. / Mikeš z dědiny rve si dneska šediny, neb vrabci na střeše cvrlikají Dobeše, v tónu nedbalém Nohavicu s Plíhalem, celou scénu folkovou, Nose i Voňkovou. / Jó, znějí Lutka, Jabelka i Merta, Paleček i Janík, ba i skřeky Jima Čerta, Vasil s Gustavem před pohřebním ústavem unaveně zafuní – bacil byl imunní (vysvětlující dodatek: Gusta – Gustáv Husák, hlavní představitel československého „norma-

11 Orchestr Bissexť: Mám strach. In: *Rock X/Folk Y*, 1987.

12 Lábus (vlastním jménem Vladimír Drápal, pozn. aut.), podzim 2001. In: Orchestr Bissexť: *Prokapaný čas*, 2001.

Československý „normalizační“ režim nebyl společenským konsenzem

lizačního“ režimu; Vasil a Mikeš – Vasil Biřak a Milouš Jakeš, známí představitelé československého normalizačního režimu; písničkáři vyštvaní „normalizačním“ režimem do exilu: Zbyněk Benýšek, Jaroslav Hutka, Svatopluk Karásek, Jaroslav Jeroným Neduha, Charlie Soukup, Vlastimil Třešňák, Vladimír Veit, Dáša Vokatá; písničkáři vystupující doma: Pavel Dobeš, František Horáček alias Jim Čert, Ivo Jahelka, Michal Janík, Petr Lutka, Vladimír Merta, Jaromír Nohavica, Pepa Nos, Miroslav Paleček, Karel Plíhal, Dagmar Voňková-Andrtová).¹³

Písňe Karla Kryla se staly skutečným mezigeneračním fenoménem, za své je přijaly statisíce lidí z dělnického i intelektuálního prostředí, o čemž svědčí i záznamy ze sborově zpívajících přeplněných koncertních sálů a plných náměstí konce roku 1989. Lidé znali z paměti nejen Krylovy písňe z legendárního alba *Bratříčku, zavírej vrátka*, ale i z dalších alb nahraných v exilu během „normalizace“, které se navzdory cenzuře šířily samizdatem a hraním v soukromí – doma, u táboráků, nebo v restauracích. Ale i tvorba dalších písničkářů byla v „normalizačním“ Československu mezi lidmi mimořádně oblíbená a z hlediska režimu skutečně představovala jeden z nebezpečných nakažlivých bacilů, zatímco z hlediska společnosti byla dalším ze sebeobraných mechanismů – ať už se bardové s kytarou vyjadřovali přímo jako Karel Kryl a jeho do exilu vyštvaní souputníci, nebo jen v poetických náznacích. Vrátime-li se ještě jednou k otázce M. Pullmanna po podstatě komunistického režimu, výstižnou a srozumitelnou odpovědí mu může být také asociace vyňatá z písňe *Karavana mraků* ze stejnojmenného exilového alba Karla Kryla vydaného v roce 1979: *Vítr si tíše hvízdá po silnici spálený, v tom městě nikdo nezdraví. Šerif i soudce gengstři, voba řádně zvolený a lidi strachem nezdraví. / Sto cizejch zabíječů s pistolema skotačí a zákon džungle panuje jejéje. / Provazník plete smyčky, hrobař kopat nestačí a trublár rakve hobluje. / V městě je řád a pro každého práce, buď ještě rád, když huba voněmí, může tě hrát, že nejseš na vopráctce, nebo že neležeš pár inčů pod zemí.*¹⁴

Akademické prostředí, kde včera znamená zítra?

Cílem tohoto dlouhého polemického komentáře nebylo jen odmítnutí východisek a závěrů jedné přednášky jakožto nějakého experimentálního „nástřelu“ vypuštěného na návštěvníky *Dne vědy FF UK*. V širší perspektivě mi jde o to kriticky poukázat na současný trend vycházející z akademického prostředí, který v oblasti sociálních věd popularizuje soubor tezí zaměřený na zpochybnění a přehodnocení konsenzuálního společenského náhledu jednoznačně odmítajícího bývalý komunistický režim. Vše nasvědčuje tomu, že snahou představitelů tohoto českého revizionismu je nejen prosadit se v akademickém prostředí a společenskovědním diskurzu, ale také ovlivňovat veřejné mínění a uplatnit své ideje i v politice.¹⁵

13 Karel Kryl: Písničkářský bacil. In: KRYL, Karel: *Jedůfky* CD, MC, Bonton, Praha 1996. Tuto píseň zahrál Karel Kryl také na svém koncertě v rámci Festivalu nezávislé československé kultury v polské Wroclawi 4. listopadu 1989.

14 KRYL, Karel: *Karavana mraků*. In: KRYL, Karel: *Karavana mraků*, Šafrán 78, Uppsala (Švédsko) 1979.

15 Může to být například podpora snah o omezení platnosti či zrušení některých zákonů vztahujících se k době komunismu, o zpochybnění společenské úlohy Ústavu pro studium totalitních režimů,

Jan Cholínský

Vystoupení M. Pullmanna na *Dni vědy FF UK* jakož i šíření revizionistických tezí podobného obsahu v akademickém a veřejném prostředí považují za výzvu k obhajobě tradičního a dosud také právně kodifikovaného pohledu na vládu komunistické strany a na ideologii marxismu-leninismu v letech 1948–1989, jako na nelegitimně uzurpovanou a zločinně užívanou moc, respektive objektivní společenské zlo. Zpochybňování této kodifikace je evidentní paralelou k revizionistickému náhledu na zločinné užívání moci a tragické důsledky expanze německého nacionálního socialismu v letech 1933–1945, který je ovšem v České republice i v zemích Evropské unie důsledně ostrakizován, respektive trestně stíhán.

Jaký rozdíl je z hlediska platného práva mezi revizionismem zpochybňujícím nacistické zločiny a revizionismem zpochybňujícím zločiny komunistické? Na to by měly v konkrétních případech odpovědět příslušné nezávislé soudy a věci by se měl patrně zabývat také ústavní soud. Vždyť trestní právo v této věci hovoří zcela jasně: *Kdo veřejně popírá, zpochybňuje, schvaluje nebo se snaží ospravedlnit nacistické, komunistické nebo jiné genocidium nebo jiné zločiny nacistů a komunistů proti lidskosti, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až tři léta.*¹⁶

Z hlediska etiky je zpochybňování zločinů komunistického režimu v době „normalizace“ (či dříve) zlehčováním popření práv všech občanů, kteří nemohli svobodně rozvíjet svůj život, zlehčováním křivd vůči těm, kteří byli perzekvováni, vězněni, vyhnáni z vlasti, a zlehčováním obětí těch, kteří v roce 1968 zahynuli v důsledku sovětského vpádu. Z hlediska zdravého rozumu je jasné, že obhajovat „normalizační“ režim založený na vlastizradě, uzurpování moci skupinou obyvatel s pomocí cizího státu, šikanování a terorizování občanů státní mocí, nebo násilné indoktrinaci zvrácenou ideologií, je naprosto nepřipustné. Ale co dělat, když je takováto obhajoba maskována akademickým statutem a manipulativním, téměř nesrozumitelným jazykem?

V analyzované přednášce byla odmítnuta zásadní jednoznačná kritika komunistického režimu s tím, že je to pouze jeden z možných vědeckých přístupů, a to ten nejméně seriózní. Ideologie byla představena jako víceméně neutrální komunikační kanál, aniž byl vysvětlen rozdíl mezi právní a akademickou pozicí marxismu-leninismu v „normalizačním“ Československu a v současné liberálnědemokratické České republice. Tedy připomínám – „diamat“ bez revoluční politické dimenze je dnes jednou z filozofických hypotéz; „historiat“ a marxistická politická ekonomie jsou dnes díky historické paměti považovány za dějinami potvrzené omyly, z nichž vzešla brutální politická totalita, ač se jejich působení snaží někteří intelektuální a političtí dobrodruzi recyklovat; vědecký komunismus a leninismus jsou extremistické politické doktríny v rozporu s právním řádem, ač při jejich propagaci nedochází k trestnímu postihu.

Na podobné téma, jako byla citovaná přednáška publikoval (dnes již docent) Michal Pullmann také knihu *Konec experimentu – přestavba a pád komunismu v Československu*¹⁷, která je psána stejným jazykem, v jakém byla proslavena přednáška na *Dni*

či o znevažení protikomunistického odboje atd.

16 *Trestní zákoník č. 40/2009 Sb., § 405.*

17 PULLMANN, Michal: *Konec experimentu – přestavba a pád komunismu v Československu*. Scriptorium, Praha 2011.

Československý „normalizační“ režim nebyl společenským konsenzem

vědy FF UK, a obsahuje stejné absurdní vývody a argumentační kotrmelce. Do dalšího rozboru se použít nehodlám (ostatně vše podstatné je v článku Petra Placáka – Pullmannův Pán much aneb Historie a svět dětí¹⁸), ale závěrem si neodpustím konfrontaci této Pullmannovy knihy s novinovým rozhovorem uvedeným titulkem Tupy jazyk raní víc než ostrý meč, který poskytl *Lidovým novinám* jazykovědec Dušan Šlosar. Hned v první odpovědi se v kontextu mých úvah strefuje do černého, když říká: *Jazykem se dnes rozhodují ty největší bitvy o moc a vliv. [...] Ve střetech o moc má rozhodující vliv slovo a to, jak je kdo schopný mu porozumět.*¹⁹

Dále uvádím bez komentáře několik citací z knihy *Konec experimentu* (1): *Navíc šabloně o „totalním útlaku“ [normalizačním komunistickým režimem] odporuje velké množství pramenů: zejména dějiny tzv. všedního dne dokládají, že lidé před rokem 1989 nežili jen vyprázdňené životy ve stínu všemocného „režimu“, ale třeba se o tento „režim“ vůbec nezajímali a rozvíjeli ve svých každodenních životech pro ně mnohem důležitější hodnoty – rovnosti, lásky, intimity, nezištné pomoci, rodinné pohody, přátelství, bezpečí, vzdělání, práce, či kreativitu.*²⁰; (2): *Neustálé opakování přepjatého ideologického jazyka nebylo „mlácením prázdné slámy“. [...] Umožňovalo lidem dosahovat nonkonformních cílů (starosti o osobní blahobyty, konzumace západní kultury, realizace volnočasových aktivit) a veřejně přitom deklarovat, že tyto jejich osobní preference nejsou projevem nečistých sil, nýbrž patří ke kvalitnímu životu v socialistické společnosti, za jejíž přirozenou součást se většina lidí považovala [...] sebe sama stále považovali za spořádané socialistické občany.*²¹; (3): *Dokud autoritativní diskurs komunistické diktatury fungoval (dokud lidem umožňoval podepřít jejich právo o sobě promlouvat), byl jednak vítaným zdrojem identifikačních vzorců, jednak poskytoval nástroje, jak účinně neutralizovat nespokojenost (a představit kritiku, jako věcnou, systémovou, konstruktivní).*²²; (4): *„Sociální oporou normalizačního režimu“ nebyla úzká vrstva byrokracie, nýbrž drtivá většina společnosti. Její podpora státního socialismu a souhlas s existujícím uspořádáním trval, dokud lidé měli reálnou možnost neutralizovat působení svých potřeb a postojů v každodenním světě a tvářit se přitom, že většina lidí žije spokojené životy.*²³; (5): *Metadiskurs o ideologii, tedy kritické tázání, co je to vlastně socialismus a proč je žádoucí, byl pro stabilitu diktatury zničující. Nebořil sice víru v socialismus jako princip – ostatně i listopadové události roku 1989 probíhaly v duchu lepšího, demokratičtějšího socialismu, který by navázal na pražské jaro.*²⁴

Uzavírám s tím, že jazyk, který M. Pullmann použil v komentované přednášce i v knize *Konec experimentu*, není podle mého názoru jazykem vědeckým, ale jazykem ideologickým, revizionisticko-revolučním – možná prozatím (žel) nepřliš srozumitelným anebo už (naštěstí) srozumitelným až přespřilíš.

18 PLACÁK, Petr: Pullmannův Pán much aneb Historie a svět dětí. *Paměť a dějiny* 2013, č. 1, s. 123–128.

19 Tupy jazyk raní víc než ostrý meč. *Lidové noviny*, 18. ledna 2014, příloha Orientace, s. VII/27.

20 PULLMANN, Michal: *Konec experimentu*, s. 16.

21 Tamtéž, s. 219.

22 Tamtéž, s. 220.

23 Tamtéž, s. 223.

24 Tamtéž, s. 232.